

Dr. Jarmila Hodoličová
Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade
Oddelenie slovakistiky

Čajakova tvorba pre deti

Životný osud Jána Čajaka nebol ľahký. Už ako tri ročný sa stal sirotou avšak ako svojho pastorka ho s láskou vychovával Pavol Dobšinský a vštepoval mu aj lásku k literatúre. Základné školské vzdelanie nadobudol doma. Po gymnáziu v Martine, keď ho zatvorili, pokračoval na maďarskom gymnáziu v Rimavskej Sobote a napokon chodil na nemecké gymnázium v Kežmarku. Potom učiteľské skúšky absolvoval v Kláštore pod Znievom roku 1889. Práve v Kežmarku ako gymnazista prejavil záujem o literatúru. V roku 1893 ako tridsaťročný sa natrvalo presťahoval na Dolnú zem, najprv do Selenče a potom v roku 1899 sa natrvalo osadil v Petrovci kde i umrel roku 1944 a dožil sa 80 rokov života. Je zaujímavé všimnúť si, že v Čajakovom živote sa možno dnes astrologickým objasnením práve od narodenia roku 1863 sa v každom desaťročí odohrávali najdôležitejšie udalosti na jeho životnej ceste. Narodil sa roku 1863, na Dolnú zem prišiel roku 1893 ako tridsaťročný a na literárne javisko vstúpil roku 1903 ako štyridsaťročný .

Už prvé literárne pokusy Jána Čajaka boli spomienkami na detstvo. Vo svojich *Rozpomienkach*, ktoré ešte stále ležia v rukopise, spomína svoju prvú prózu **Máli**, ktorú napísal ako pätnásťročný kežmarský gymnazista. Ako učiteľ sa začal prejavovať v petrovskej Nedeľnej škole a začal nacvičovať aj spevokol. Pre jeden z večierkov petrovskeho spevokolu napísal svoju prvú prácu **Predaj hory**, ktorú uverejnil v Národných novinách roku 1903 a poviedku **Pred oltárom**, ktorú uverejnil v Slovenských pohľadoch v tom istom roku. Dnes teda zaznamenáme aj 110 rokov jeho vstupu do literatúry na polovici jeho životnej cesty. Keď ide o tematiku, kompozíciu, model rozprávania a postavy dvoch mladých v poviedke Predaj hory-osemnásťročnej Marienky, najstaršej richtárovej dcéry a Samka Štvrtáka, ktorí sú kmotrovské deti, túto krátku prózu možno zaradiť do čítania mládeže. Keďže sa kúpa hory od richtára nevydarí, poviedka sa končí pytačkami a šťastným koncom už predtým zamilovanej dvojice.

Len ďakujúc učiteli Júliusovi Kubánimu, ktorý bol Čajakov kolega a poviedku v rukopise poslal do Národných novín, z učiteľa Čajaka sa stal spisovateľ a touto poviedkou si už vyrazil cestu k ďalšej celoživotnej literárnej tvorbe. Tento debut môžeme dnes po presne stodesaťročnom časovom odstupe považovať za literatúru pre mládež resp. neintencionálnu literatúru teda literatúru, ktorá prešla z čítania dospelých do čítania detí a mládeže. Potom už nasledovali poviedky s témami zo slovenského a dolnozemskeho prostredia. Ján Čajak patrí do druhej vlny slovenského realizmu a svojou tvorbou je pokračovateľom Svetozára Hurbana Vajanského z prvej vlny realizmu zvlášť keď ide o spoločné črty a postoj voči zemanstvu vo Vajanského románe *Suchá ratolesť* (1884) a v Čajakovom románe *Rodina Rovesných* (1909). Je však aj dedinským poviedkárom a tak by sa svojimi poviedkami z dolnozemskeho prostredia a z prostredia zo Slovenska mohol vtesnať aj do druhej vlny slovenského realizmu.

Dnes však aspekt pozorovania neusmerníme na Čajakovu tvorbu pre dospelých, ale na Čajaka ako spisovateľa pre deti, čo pre neprístupnosť a sťažené zadovažovanie časopisov mimo nášho územia predstavovalo pre mňa osobnú zvedavosť a v konečnom dôsledku aj prázdnu medzeru pri skúmaní jeho celkovej tvorby.

Svoje práce pre deti začal uverejňovať v budapeštianskej *Zorničke*. Väčšinu týchto prác tvoria poučné články a len zopár má podtitul „rozprávočky“. Podpisoval ich ako Strýčko Ján.

Zornička (1908-1914, 1920-1922) bol ilustrovaný časopis s podtitulom „Novinky pre naše dietky“. Vychádzal raz mesačne v Budapešti v rokoch 1908-1914. Redigoval ho Ľudovít Izák (Strýčko Miloš). V rokoch 1915 - 1919 *Zornička* nevychádzala. Po päťročnej prestávke, v januári 1920 sa vydávanie časopisu obnovilo v Bratislave a trvalo ešte dva roky, do roku 1922. Vydavateľom a zodpovedným redaktorom bol Viktor Sekey. Podľa programového vyhlásenia redakcie (pred prvou svetovou vojnou) cieľom časopisu bolo neutralizovať maďarizačné úsilie a vhodnou výchovou rozvíjať národné povedomie u slovenských detí. *Zornička* sa odklonila od nábožensko-výchovných zámerov a oslobodila sa didaktizmu a moralizmu.

Už v 1. čísle *Zorničky* (s. 5) roku 1908 je Čajakova práca *Milé prekvapenie*, v ktorej opisuje svoje učiteľské skúsenosti so žiakmi. V niektorých sa sklamal, aj keď vložil do nich veľa lásky, no je medzi nimi pekný počet aj tých, čo „v živote zaujímajú miesto medzi dobrými, počestnými a k tomu rásnymi ľuďmi“.

V 2. čísle *Zorničky* začali vychádzať aj Čajakove poučné články z pravopisu, ktorých bolo dohromady osemnásť. V troch číslach na pokračovanie uverejnil prácu *Slováci*, v ktorej deti

pouča o svojom národe, kraji, jednotlivých stolicích, krojoch, spomína Jána Kollára, Jána Hollého, Ľudovíta Štúra, Jozefa Miloslava Hurbana a mnohých iných kultúrnych a literárnych dejateľov.

V 3. čísle Zorničky (s. 26-28) sa zjavuje jeho kratšia rozprávka *Nehreš*, samozrejme s didaktickým zameraním, navyše napísaná z vlastnej skúsenosti. Učiteľ, vstúpiac do triedy, našiel dvoch chlapcov, ako sa bili. Povadili sa pre gombíky a jeden druhému neslušne nadávali. Jeden nadával - hrešil otca a matku, druhý hrešil na Pána Boha. Nakoniec Čajak konštatuje, že neslušne nadávať je veľmi často počuť medzi našim ľudom a keďže Zorničku čítali najmä školské deti, najlepší spôsob poučenia Čajak našiel v takomto exemplárnom prípade. V samom symbolickom názve *Nehreš!* je výrazne prítomná didaktická výchovná zameranosť, zahŕňa ako mravné postuláty tak aj biblické prvky. Sám autor poučuje takto: *Hrešiť je veľmi veľký hriech a k tomu veľmi špatná a mrzká vlastnosť pri ľuďoch dospelých, ale stonásobne hroznejšie je to počuť od takých mladých, ako ste vy*. Didaktizovanie je pre Čajakovo dielo najdominantnejšie a najcharakteristickejšie. Tým sa jeho práce pre najmladších stávajú menej esteticky zamerané keďže prácami tohto zamerania autorov cieľ bol poučať a vychovávať.

V druhom ročníku Zorničky (1909) Čajak uverejnil humoristickú poviedku pre deti *Čo náš Mišo nevyviedol* (č. 9, s. 69-71). Hladoš Miško, namiesto aby zabával dvojičky, brata a sestru, ktorým matka, ako aj Miškovi, vydela tanier lekvárových rezancov, zjedol obe porcie a aby ho nepokarhali natrel dvojičkám lekvárom ústa. Matka však odhalila jeho podvod, lenže Miško, aby sa vyhol trestu, ušiel. Matka sa však nakoniec zasmiala nad jeho huncútstvom. Takéto humoristické prózy predstavujú začiatok iného prístupu v písaní detskej literatúry. Čajak si totiž ako učiteľ uvedomil, že nielen karhaním a poučovaním dosiahne nápravu žiakov. V tejto tendencii humoristických prác pre deti potom pokračoval aj ďalej.

Rok po vydaní knižičky pre mládež *Statočnosť... na večnosť* (1918) Alberta Martiša, Ján Čajak vydal osemstranový „odtisk z knižnice školákov“ *Ako sa Miško naučil učiť* (1919), ktorý vyšiel na Myjave vo vydavateľstve Daniela Pažického. Ide o didaktický návod, bežný v tom čase, ktorý mal poslúžiť deťom ako sa správne naučiť čítať a písať. Otec mu dáva radu, ako aby sa učil: *V škole pilne pozoruj na pána učiteľa, on všetko vysvetľuje. Jestli sa máš niečo naučiť, tak si to najprv pomaly prečítaj a premysli. Vôbec, kým si nie na čistom s niečím, nepopuť to, nemaj pokoja, kým ti nebude jasné, pochopiteľné*. Malý Miško po otcovej múdrej a dobrej rade premohol všetky prekážky, ktoré mu dovedy robili ťažkosti pri písaní, čítaní a počítaní.

Osobné návraty do detstva a učiteľské povolanie vniesli do Čajakových próz detských hrdinov ako hlavné postavy každodenných príhod. Tieto práce sú faktografické, ale majú i výchovný tón, ktorý v dvadsiatych rokoch autor zjemňoval humorom. Taká je poviedka *Malí ubehlíci*, ktorá, po časopiseckom uverejnení, vyšla doteraz až tri razy knižne, prvý raz samostatne a dva razy v rámci rôznych výberov z Čajakovej tvorby a tiež aj poviedka *Zo života malého nezbedu*, ktorej prvý variant vyšiel ešte v Zorničke roku 1909 pod názvom *Čo náš Mišo nevyviedol* a potom ešte dva razy vo výberoch. Tieto dve Čajakove poviedky pre deti patria do jeho humoristickej spisby. O jeho humore prof. Ján Kmeť hovorí: *Obracat' smutné veci, ničomnosti a neprávosti na žart, to bola istási jeho filozofia života, opretá o ľudovú múdrosť a načosúcnosť v ostriovertime a zakorenená sebaotuzovaním od malička*. Podobne ako aj na ostatných farách na Slovensku, aj v Drienčanoch farárske deti prežívali šťastne detstvo s deťmi z obyčajného ľudu a svoje detské kúsky vyvádzali zvyčajne v bohatej prírode.

Podľa Alexandra Šimkoviča Čajak bol náchylný „mechanicky vsúvať humoristické extempore.“ Hneď na začiatku poviedky *Malí ubehlíci* Čajak má i faktografickú spomienku: *Tetka Emka Dobšinská často mi rozprávala o Sirku, kde bol farárom starší Pavel Dobšinský. Počul som od nej i túto rozprávku. Malý Paľko stal sa pozdejšie slávnym zberateľom slovenských povestí a obyčajov. Pán farár z Chyžného je Samuel Tomášik, tvorca národnej hymny Hej, Slováci*. Čajak si od malička zapisoval takéto a podobné príhody vo svojich *Rozpomienkach*. Dobré sa na ne pamätal, teda humor mu bol vlastný ešte v čase, keď nebol spisovateľom. To znamená, že východiská Čajakovho humoru treba hľadať práve v jeho prácach pre deti. Motív detského úteku z domu sa často vyskytuje v literatúre, lebo sa malí šarvanci často aj odhodlajú ísť “do sveta,, najmä preto, že sa im doma ušlo trestu za neposlušnosť. Tieto “dobrodružné výpravy,, obyčajne trvajú krátko, kým sa nepominú zásoby jedla. Nakoniec sú šťastní, že im rodičia všetko odpustili a že nedostali výprask za takéto trúfalé úteky.

Vyššie sme spomenuli, že prvý variant poviedky *Zo života malého nezbedu*, ktorý pod názvom *Čo náš Mišo nevyviedol* vyšiel v Zorničke. Neskôr Čajak k nemu pridal ešte dva príbehy. V druhom príbehu, keď Miško znova niečo vyparatil a matka mu nedovolila zjaviť sa pri obede, malý hrdina doriešil tak, že sa preobliekol na susedovho chlapca.

Je zaujímavé, že v obidvoch príbehoch tejto poviedky je prítomný *motív hladu*, ale podaný z humorného aspektu. Je to obraz doby, keď vo farárskych a učiteľských rodinách obyčajne pre mnohopočetnú rodinu bolo jedlo a teplo najzákladnejšou podstatou obstarania. Oproti

tomu napríklad zašpinené šaty, pre ktoré deti dostávali bitku, nepredstavovali pre nich nevyhnutnú životnú potrebu. Motív hladu sa len okrajovo zjavuje aj v treťom príbehu tejto poviedky, kde Miško už nie je hlavným hrdinom. Príbeh sa točí okolo Janka, ktorého, podobne ako v poviedke *Z teplého hniezda* Martina Kukučina, vypravádzajú rodičia do škôl s odobierkou bližšej rodiny. Miško závidel, že sa pre Janka konajú také parády, no svojimi očami sa bystro pozeral ... *ako matka ešte včera vypekala koláče, áno, aj to zbadal, ako Marka vytiahla z pece peknú načervenkavo usmaženú hus. Ach, a tá vôňa. Netreba sa teda diviť nad tým zriedkavým prípadom, že sa pridržal domu, a to v nádeji, že sa aj jemu ulezie niečo.*

Podobné detské huncútstva, v ktorých vystupujú detskí hladoši, nájdeme aj u iných našich spisovateľov. Už dcéra Jána Čajaka Adela Čajaková-Petrovičová opísala podobnú prírodu v próze *Maškrtnice*. Čajak je v našej detskej próze priekopníkom veselého pohľadu aj na biedny stav slovenskej inteligencie a ľudu vôbec. Nebyť humoristického tónu v poviedkach Jána Čajaka, takéto príhody by u iných spisovateľov mali zvyčajne moralizujúci charakter, ba dokonca večný motív hladu sa mohol stať aj sociálnou témou.

Čajakova antológia *Rečňovanky pre slovenskú mládež* (1924), ktorá vyšla oveľa neskôr ako jeho krátke poviedky, neobsahuje len intencionálnu poéziu pre deti, ale je rozšírená aj o výber neintencionálnej literatúry vo veršoch Janka Kráľa, Sama Chalupku, Svetozára Hurbana Vajanského a Pavla Országha Hviezdoslava. Príklonom k tejto slovesnej oblasti pokračoval Čajak v duchu *Rečňovanie pre slovenskú školu* (1850) Augusta Horislava Škultétyho, ktorá bola prvou zbierkou tohto druhu. Škultéty v nej cez „deje života,, priťahuje mládež k poctivému a šľachetnému životu. Keďže Škultétyho zbierka poslúžila Čajakovi ako vzor, prácam Škultétyho venoval takmer polovicu antológie. Okrem drobných básní o zvieratách (*Vrabci a kohút, Vtáčok, Veľká a malá ryba, Vlk a baránok*) zaradil sem aj básne, ktoré vyzdvihujú lásku k blížnemu (*Láska k rodičom, K Novému roku, Rodičom*) a materinskej reči (*Materinská reč*) a pozitívnu úlohu školy v živote jednotlivca (*Čo je škola nám*). Lásku k Bohu je prítomná v niekoľkých básňach (*Boh je všade prítomný, Božie oko, Kain a Ábel*) a z neinencionálnej literatúry sú tu zaradené básne, ktoré už boli známe slovenskej čitateľskej verejnosti, napríklad Vajanského básne *Guslar, Malý drotár, Pýcha Tatier*, tiež *Boj pri Jelšave* a *Valibuk* Sama Chalupku, znelky zo *Slávy dcery* Jána Kollára a pod. Zaradil sem aj Jonáša Záborského, čím zaradil bájkou do žánrového repertoáru detskej poézie.

Čajakovi záležalo, aby sa dobré knihy, dokonca knihy svetovej literatúry pre deti, dostávali do rúk slovenských detí. Preložil do slovenčiny knihu talianskeho spisovateľa Edmonda de Amicisa *Srdce*.

Tým najmladším Čajak svojimi krátkymi prózami podáva životný optimizmus, vlastné svedectvo. Na začiatku svojej tvorby pre deti čitateľa vychováva, poučuje o kresťansky vysoko cenných hodnotách a vedie k vyššiemu mravnému životu. Postupne sa jeho tvorba priblížila k tvorbe, ktorá svojim humorom prilákala mladých čitateľov a priniesla do literatúry pre deti nové, bližšie stvárnenie detského sveta a tak sa, aj keď nie tak úspešne ako v literatúre pre dospelých, Čajak zapísal aj do dejín slovenskej vojvodinskej literatúry pre deti a mládež..